

УДК 316.654:341.322.5(497.6 РС)"199/202"
341.322.5(497.6)"1995":316.75"199/202"
341.322.5(497.6)"1995"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.man.301-338>

Прегледни рад/Review paper

Примљен/Received: 5. 9. 2023.

Прихваћен/Accepted: 26. 3. 2024.

Олга МАНОЈЛОВИЋ ПИНТАР

Институт за новију историју Србије, Београд

olgamp0208@gmail.com

Употреба историје, порицање злочина и концепт некажњивости у Републици Српској (1992–2022)*

Апстракт: У чланку је анализирано на који начин је у јавном простору босанскохерцеговачког ентитета Република Српска артикулисан однос према злочину у Сребреници из јула 1995. године, који је одлукама Међународног суда правде и Међународног суда за бившу Југославију оквалификован као злочин геноцида. Представљено је преплитање самосталних иницијатива и активности локалних заједница на обележавању рата 1992–1995, са закључцима три званична извештаја о Сребреници: Бироа владе РС за односе са Хашким трибуналом владе Републике Српске (2002), Комисије за истраживање догађаја у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године (2004) и Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду 1992–1995. године (2021).

Кључне речи: употреба историје, Република Српска, Сребреница, места сећања, Међународни кривични суд за бившу Југославију

Увод

Рат који је у Босни и Херцеговини трајао од априла 1992. до потписивања оквирног мировног споразума у Дејтону 21. новембра 1995. године, у Федерацији БиХ је именован „Агресија на Босну и Херцеговину“, у

---

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Института за новију историју Србије у 2024. години бр. 451-03-66/2024-03/200016 од 5. 2. 2024.

Републици Српској „Отаџбинско-одбрамбени рат“, у великом делу хрватске јавности је перципиран као неодвојиви део „Домовинског рата“, док је у Србији најчешће дефинисан као „Грађански рат у БиХ“. Усвајањем различитих назива, у доминантним деловима јавности три већинске заједнице признате су и додатно оснажене супротстављене интерпретације узрока, тока и појединачних епизода рата и уобличени радикално другачији историјски наративи, који су легитимисали антагонизујуће политичке дискурсе, не само у два босанскохерцеговачка ентитета и њиховом непосредном окружењу, већ и у ширим, глобалним оквирима.

Готово три деценије након завршетка рата, покушаји локалног и регионалног суочавања са прошлошћу спровођени у циљу утврђивања чињеница, постизања консензуса и превазилажења траума, нису успели да приближе три стране.¹ Враћању поверења нису допринеле ни пресуде Међународног суда правде (МСП), Међународног кривичног суда за бившу Југославију у Хагу (МКСЈ) и националних судова.² У доминантним историјским наративима и даље су супротстављена тумачења злочина који су се догодили у Сарајеву, Вишеграду, Мостару, Бијељини, Приједору, Братунцу, Фочи, Кравицама. Појединци који су осмислили, наређивали и вршили убистава, прогоне, депортације, присилна премештања, терорисања, силовања, нападе на цивиле и узимања талаца, и стога осуђени за кривична дела злочина против човечности, кршења закона и обичаја

1 Иако су надлежна државна тела успоставила сарадњу по питању проналажења несталих лица и осумњичених за ратне злочине, њихов рад је успораван на различите начине, остајући без знатнијег утицаја на друштвени дијалог. Најснажнији подстицај процесу суочавања са прошлошћу дошао је од организација цивилног друштва које су иницирале оснивање *Регионалне комисије за утврђивање чињеница о ратним злочинима и другим тешким повредама људских права почињеним на територији бивше СФР Југославије од 1. јануара 1991. до 31. децембра 2001. године* (РЕКОМ). Међудржавна комисија је требало да утврди чињенице о злочинима и попише страдале у ратовима на простору Југославије. Иницијатива је представљена јавности 2006. и објединила преко 2.000 невладиних организација које су подржале регионални приступ процесу суочавања са прошлошћу. Државе-наследнице СФРЈ, које су у почетку изражавале спремност да се систематски укључе у процес, временом су се удаљиле од иницијативе због чега је она као *РЕКОМ мрежа помирења 2019.* трансформисана у пројекат неколицине невладиних организација. Видети: *REKOM Mreža pomirenja*, <https://www.recom.link/bhsc/sta-je-rekom/>.

2 Тужилаштва БиХ, Србије и Хрватске су 2013. потписала протоколе о сарадњи у предметима који се тичу ратних злочина, али се продуктивна сарадња међу тужилаштвима и судовима није равномерно развијала због недостатка политичке воље. О једном аспекту тог сложеног проблема видети: Jovana Kolaric, „Genocid pod pseudonimom“, *Nomad*, 27. 4. 2023. Доступно на: <https://nomad.ba/kolaric-genocid-pod-pseudonimom>.

ратовања и геноцид, у својим етничким заједницама неретко су оправдани, чак и потпуно екскулпирани.

У дугом низу дијаметрално супротстављених тумачења историјских догађаја и судских одлука, централно место свакако заузима злочин у Сребреници учињен између 10. и 19. јула 1995. године.³ Ту позицију условиле су, пре свега, размере бруталности, чињеница да се готово уживо дешавао пред читавом међународном заједницом, затим одлука тужилаштва МКСЈ од 24. јула 1995. године да против Радована Караџића и Ратка Младића подигне оптужнице за геноцид, те начин на који су комеморисане, односно негиране његове жртве. Спореза је изазвао и начин на који је спроведена глобална институционализација сећања, усвајањем низа одлука, резолуција и декларација на међународним и националним нивоима, односно, произвођење Сребренице у један од универзалних симбола геноцида.⁴

За део јавности спорна је била и пресуда Међународног суда правде – највишег међународног суда за одлучивање у међудржавним парницама и давање правних савета међународним органима и агенција-

3 Гер Дујцингс је Сребреницу и њен сложени историјат први деликатно анализирао 2007. Указао је на међунационалне сукобе током Другог светског рата, покушаје манипулације сећања у време трајања рата и дотакао питање одговорности снага УН-а у читавом догађају. Анализирао је и противречности у деловању босанскохерцеговачке владе, али и међународне заједнице у процесу успостављања комеморативне праксе у Поточарима, као и скардне реакције на прве иницијативе за подизање меморијалног центра, испољене на локалном микронивоу у Републици Српској. Ger Duijzings, "Commemorating Srebrenica: Histories of Violence and the Politics of Memory in Eastern Bosnia", *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, eds. Xavier Bougarel, Elissa Helms, Ger Duijzings, (Ashgate: Aldershot, 2007), 141–166.

4 Амерички конгрес је 27. јуна 2005. усвојио Резолуцију 199 у којој је констатовано да „српска политика агресије и етничког чишћења испуњава услове којима се дефинише геноцид“ и да је „у националном интересу САД“ да се сачува сећање на жртве Сребренице и све који су страдали „током сукоба и геноцида у БиХ од 1992. до 1995.“ <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-resolution/199>
Европски парламент је усвојио три резолуције о Сребреници (2005, 2009. и 2015. године). Видети: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0296_EN.html https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0028_EN.html?redirect
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0276_EN.html Датум приступа: 22. 1. 2023.
Уједињене нације су 2015. прогласиле 9. децембар за Међународни дан сећања и достојанства жртава злочина геноцида и превенције овог злочина, у оквиру кога се комеморирају и жртве Сребренице. <https://news.un.org/en/story/2015/12/517722>
Датум приступа 22. 1. 2023.

ма, којом је 2007. утврђено да је у Сребреници извршен геноцид.⁵ Истога дана када је пресуда саопштена, у Републици Српској је почело дистанцирање од судских формулација и проблематизовање њихових политичких последица.⁶ У Републици Србији је, међутим, дефиниција злочина у Сребреници као геноцида прихваћена индиректно. Народна скупштина Републике Србије је 31. марта 2010. усвојила Декларацију којом је осудила злочин у Сребреници, не користећи појам „геноцид“, али га осуђујући „на начин утврђен пресудом Међународног суда правде“.⁷

Делови политичких и интелектуалних елита Републике Српске (РС) и Републике Србије подвргли су оштрој критици рад МКСЈ, супротстављајући се тиме делегитимацији политике коју је водило ратно руководство РС, односно, кривичном гоњењу и осуди појединаца који су ту политику осмислили и спроводили. Као образложење својих ставова, у јавности су истицали да је несразмерно велики број Срба којима је суђено у Хагу у односу на припаднике других нација, негодовали су због одбацивања исказа које је износила одбрана оптужених Срба, а посебно због ос-

5 Иако је пресудом МСП одбијена тужба Босне и Херцеговине против Савезне Републике Југославије (СРЈ) за извршење и помагање у извршењу геноцида у БиХ, утврђена је одговорност СРЈ, односно Србије и Црне Горе, за неспречавање геноцида у Сребреници, као и недовољан ангажман Србије на гоњењу и кажњавању оптужених. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, 2007 I. C. J. 140, <https://www.icj-cij.org/case/91>.

6 Видети: „Zaključeno jedno istorijsko poglavlje“, *Radio Slobodna Evropa*, 27. 2. 2007. <https://www.slobodnaevropa.org/a/697008.html>.

7 „Декларација Народне скупштине Републике Србије о осуди злочина у Сребреници: 20/2010-3“, Правно информациони систем Републике Србије, датум приступа: 22. 6. 2023, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>. Видети такође: Sofija Mandić, *U krugu negacije. Godine parlamentarnog (ne)suočavanja s lošom prošlošću – slučaj Srbija*, (Beograd: Fabrika knjiga i Forum ZFD, 2023).

Изменама и допунама Кривичног законика Србије (КЗ) из 2016, према тумачењу Фонда за хуманитарно право (ФХП), суштински је омогућено негирање, па чак и јавно одобравање злочина у Сребреници, јер је кажњавање предвиђено за негирање геноцида само у случајевима који су утврђени „правоснажном пресудом суда у Србији, или Међународног кривичног суда“ (МКС). Са друге стране, изнета су и тумачења која су измене КЗ и позивање на МКС заправо препознала као потврду пресуда МКСЈ и истакла да МКС у свом раду преузима пресуде повезане са Сребреницом као *res judicata*, односно, као чињенице утврђене правоснажном пресудом, или стандарде који се не доказују и не доводе у питање. Видети: КЗ, чл. 387, став 5; Fond za humanitarno pravo, „U Srbiji se neće kažnjavati negiranje genocida u Srebrenici, ali hoće negiranje genocida u Kongu“, 26. 11. 2016. <http://www.hlc-rdc.org/?p=33025>; Дејан Мирковић, „Стални међународни кривични суд и Србија“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 76/2017, 341–350.

лобађајућих пресуда оптуженим за страдања српских цивила у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову.⁸ Снажно су негирали исказе кључних сведока оптужбе, супротстављајући се употреби појма *геноцид* за злочин учињен у Сребреници.⁹ Прихватање наведене квалификације нису перципирали као начин индивидуализације кривице и дистанцирања од политике и режима који су тај злочин осмислили и остварили, већ као предуслов за суштинску негацију РС и почетак процеса њеног укидања.

Објављене су бројне анализе и сведочења у којима су оспораване чињенице утврђене на суђењима у Хагу. Правник из Сједињених Америчких Држава Стефан Каргановић је формирао организацију „Историјски пројекат Сребреница“ и објавио низ радова и књига у којима је сакупио тумачења аутора који су, истичући и бранећи своја политичка и идеолошка уверења, тврдили да је у Сребреници убијено стотину, до седам стотина мушкараца.¹⁰ Многи од објављених радова позивали су се на тумачења професора са Универзитета у Пенсилванији Едварда Хермана (Edward Herman) из 2005. године, који је злочин у Сребреници окарактерисао као „сет лажи и митова“ и највећи тријумф пропаганде.¹¹ Та врста тумачења

8 Видети аргументоване студије случаја написане на основу архивских докумената МКСЈ: Коста Николић, „Извори Хашког трибунала о нападу на ЈНА у Сарајеву 2. и 3. маја 1992. године“, *Токови историје* 1/2022, 261–289; Kosta Nikolić, „Mudžahedini u Armiji Bosne i Hercegovine 1992–1995“, *Istorija 20. veka* 2/2023, 455–482.

9 Дискредитовањем сведока и проблематизовањем њихових исказа негиран је оквирни број од 8.000 жртава Сребренице, као и правна квалификација злочина. Видети: Žerminal Čivikov, *Srebrenica: Krunski svedok*, (Београд: Albatros Plus, 2010). Чињеница да Дражен Ердемовић и Франц Кос нису били етнички Срби и да су припадали, наводно, „мистериозној јединици *condottiera* под називом Десети диверзантски одред, чији је састав усред жестоког етничког сукоба у Босни био мултинационалан (...), чије је место у формацијском саставу Војске Републике Српске још увек неразјашњено“, неке је ауторе навела на невероватан закључак, да није јасно утврђено од кога су они, заправо, добијали наређења. Видети: *Сребреница: фалсификовање историје (Зборник критичких есеја поводом „Масакра у Сребреници“ професора Едварда Хермана)*, ур. Стефан Каргановић, (Београд: Историјски пројекат Сребреница, Наш печат доо, 2012), 20.

10 Релевантна издања видети на сајту: „Историјски пројекат Сребреница“: <http://srebrenica-project.org/>.

11 Edward Herman, “The Politics of Srebrenica Massacre“, *Z Magazine*, July 2005. Аргументе којима је негиран геноцид у Сребреници пружила је и књига „Сребреница јул 1995 – у трагању за истином“ Миљивоја Иванишевића, директора Центра за проучавање злочина над Србијом, објављена 2008. године, као и књига пуковника ВРС Ратка Шкрбића из 2014. године под називом „Сребреничка подвала“, те тротомна књига „У Сребреници није било геноцида“ Војислава Шешеља, чији су рецензенти били Ненад Кеџмановић, Јован Душанић и Бранко Ракић.

временом је утицала и на званичну политику РС и данас је готово немогуће издвојити тамошње политичке и друштвене субјекте (осим неколико невладиних организација и колумниста) који подржавају донете судске одлуке и политичке активности утемељене на њиховом поштовању.

На који начин се формирао однос јавности Републике Српске према Сребреници? Како је употребом историје негиран, контекстуализован и оправдан злочин и које су политичке последице промовисања концепта некажњивости? Одговор на постављена питања, представљен у овом раду, произашао је из анализе међусобних односа и испреплетености самосталних иницијатива и активности на меморијализацији рата са званичним саопштењима. У раду је сагледано како је, преименовањем топонима и одонима и подизањем споменика, на локалном нивоу формиран *mise-en-scène* унутар кога су у јавности прихватана, односно, одбацивана тумачења рата сублимирана у извештајима три тела која су ангажована да утврде истину о догађајима у и око Сребренице: Бироа за односе са Хашким трибуналом владе Републике Српске из 2002. године, Комисије за истраживање догађаја у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године из 2003/04. године и Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду 1992–1995. године из 2018/21. Чланак прати како је трансформацијом јавног простора изграђивана култура сећања која је усмеравала, оправдавала и легитимисала политику историје чије су основне поставке директно супротстављене комеморативним праксама и идеолошким премисама на којима је успостављена Европска унија са којом је Босна и Херцеговина, па самим тим и Република Српска као њен саставни део, започела процес стабилизације и придруживања 16. јуна 2008. године.

Судска пракса и јавна употреба појма геноцид

У контексту рата у Босни и Херцеговини, појам геноцид је први пут наведен у званичном документу у Резолуцији Генералне скупштине Организације уједињених нација (ОУН) 47/121, која је усвојена на 91. пленарном састанку 47. заседања, 18. децембра 1992. године. У њој је истакнуто да је „гнусна (*abhorrent*) политика ‘етничког чишћења’“, коју су спроводиле војне снаге РС у циљу насилног освајања територија, представљала радњу извршења геноцида. Констатација је изведена на основу извештаја специјалог известиоца Комисије за људска права о ситуацији на подручју бивше Југославије Тадеуша Мазовјецког (*Tadeusz Mazowiecki*) у којима је, поред осталог, констатовано да „етничко чишћење“ није последица, већ

циљ рата у Босни и Херцеговини, чиме је испуњен први услов на основу кога је ово дело касније квалификовано као геноцид.¹²

У истом документу, Савет безбедности Уједињених нација (Савет безбедности) позван је да размотри могућност оснивања *ad hoc* међународног кривичног трибунала за кажњавање учинилаца ратних злочина у бившој Југославији. Резолуцијом Савета безбедности бр. 808 од 22. фебруара 1993. године најављено је, а затим, Резолуцијом бр. 827 од 25. маја 1993. године одлучено, да се формира Међународни кривични суд за бившу Југославију, као први међународни кривични трибунал после Нирнбершког суда. Истовремено, Босна и Херцеговина (БиХ) је пред Међународним судом правде 20. марта 1993. покренула поступак против Савезне Републике Југославије (СРЈ) због повреде Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида.¹³

Дефинисање злочина у Сребреници појмом *геноцид* постало је је један од кључних топоса који је усмеравао процес (де)конструкције БиХ, а посебно након изношења у јавност оптужница против Ратка Младића и Радована Караџића 25. јула 1995. године (две недеље после пада Сребренице) и *in flagrante delicto* обављених истраживања тужилаштва МКСЈ.¹⁴

12 United Nations, General Assembly, Distr. General A/RES/47/141, 7 April 1993, 47th Session, Item 143. Resolution adopted by the General Assembly 47/121 The Situation in Bosnia and Herzegovina: United Nations Digital Library <https://digitallibrary.un.org/record/158781?ln=en>

Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia / submitted by Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1992/S-1/1 of 14 August 1992. <https://digitallibrary.un.org/record/226088?ln=en>.

13 International Court of Justice, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* <https://www.icj-cij.org/case/91>; Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007.

<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf>.

14 Тужилац МКСЈ Жан Рене Руез (Jean-Rene Ruez) је истакао да се истрага коју је спроводио „није односила на узроке пада енклаве и да нико није оптужен за „злочин заузимања заштићене зоне УН-а“. Истрага се није бавила ни ваздушним ударима ни разлозима зашто они нису спроведени.“ Такође, истрагом није обухваћена смрт око 2.000 мушкараца из колоне која се повлачила ка Тузли до 13. јула, односно пре него што је ВРС затворила пролаз остатку колоне код Коњевић Поља, јер је то питање третирано као део војне историје. У складу са међународним хуманитарним правом, истрага МКСЈ се није бавила војним борбама или судбином бораца, али јесте обухватила судбину небораца, било да су првобитно били војници, или цивили – односно свих који нису више били у позицији да се боре. *Investigating Srebrenica:*

Међутим, иако присутан у јавности од краја 1992, појам је ушао у ширу употребу тек после 2000, када су чланови породица жртава, и поред неслагања званичног Сарајева и међународних представника у БиХ, страдање својих најближих први пут обележили у Поточарима. Годину дана касније, МКСЈ је изрекао прву пресуду за извршење и помагање у извршењу геноцида у Сребреници, команданту Дринског корпуса Војске Републике Српске (ВРС), генералу Радиславу Крстићу, чиме је судска пракса Хашког трибунала издвојила кривично дело геноцида за које су оптуживани непосредни извршиоци, њихови надређени и наредбодаваци, односно, дефинисан најнижи, средњи и највиши ниво учешћа у том злочину.¹⁵

Реакција на новоуспостављену комеморативну праксу и пресуду МКСЈ стигла је из РС у септембру 2002, у Студији о ратним дешавањима у Сребреници јула 1995. године. Био је то први званичан извештај Републике Српске о Сребреници. Саставио га је Биро за односе са Хашким трибуналом владе Републике Српске на чијем челу се налазио Дејан Милетић, који га је и предао Канцеларији Хашког трибунала у Бања Луци. У „Извештају о Случају Сребреница“, наведено је да је у ноћи између 11. и 12. јула 10–15.000 Муслимана напустило Сребреницу и кренуло ка Тузли и Кладњу и да је у сукобима са Војском Републике Српске страдало 1.800 Бошњака. Они који су остали у Поточарима су, према Извештају, прошли тријажу, при чему је око 500 мушкараца пребачено у Кладањ након што је утврђено да нису чинили злочине. Они које је требало проверити и они за које је утврђено да су учинили злочине затворени су у сабирни центар у Батковићу и затвор у Зворнику, при чему је 350 људи, по информацијама Црвеног крста, размењено за српске затворе-

---

Institutions, Facts, Responsibilities, eds. Isabelle Delpla, Xavier Bougarel, Jean-Louis Fournel, (Berghahn Books: New York, Oxford, 2012).

- 15 Генерал Крстић је 2. августа 2001. осуђен за „геноцид, прогон путем убиства, окрутног и нечовечног поступања, терорисања цивилног становништва, присилног премештања и уништавања личне имовине цивила босанских Муслимана“. Осуђен је на 46 година затвора. Жалбено веће је 19. априла 2004. укинуло првостепену пресуду и прогласило Крстића кривим за „помагање и подржавање геноцида“. Осуђен је на 35 година затвора. Видети: United Nations, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, United Nations, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Krstić (IT-98-33), Case Information Sheet: https://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/en/cis_krstic_en.pdf Званично саопштење за медије: United Nations, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, United Nations, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Krstić (IT-98-33), <https://www.icty.org/bcs/press/radislav-krstic%20je-prva-osoba-koju-je-mksj-osudio-za-genocid-i-izre%20Dena-mu-je-kazna-od-46> Датум приступа: 22. 1. 2023.

нике. Према изештају, 100 људи је убијено из личне освете, а 100 умрло од исцрпљености, те је закључено да број муслиманских војника које су погубиле снаге босанских Срба није био већи од 100 људи.¹⁶ При томе је наглашено да је мотив била лична освета, а примарни разлог – непознавање међународног права.

У документу је посебна пажња посвећена страдању Срба у Независној Држави Хрватској (НДХ) током Другог светског рата, злочинима над српским цивилима које су учиниле снаге Насера Орића 1992–1994. године, као и нападу у Добровољачкој улици на колону Армије Југославије која се повлачила из Сарајева. Намера састављача је била да, представљајући историјски контекст, прикаже дубоке узроке и непосредне поводе за догађаје из јула 1995, односно да представи жртве обе зараћене стране од 1992. до 1995. године.¹⁷

Закључци изнети у Извештају Бироа су представљали покушај релативизовања злочина и фалсификовања историјских чињеница, због чега су очекивано наишли на оштра оспоравања у бошњачкој јавности и у међународној заједници.¹⁸ Након представљања извештаја, заменик главног тужиоца у Хагу, Грејем Блуит (Graham Blewitt) је изјавио да је тужилаштво „разјарено тим скандалозним и срамним извештајем у коме се потпуно игноришу поуздани и општи докази, презентовани пред Већем овог Трибунала.“¹⁹ Судије Хашког трибунала су извештај описали као „један од најгорих примера ревизионизма“.²⁰

Годину дана касније, 15. децембра 2003, Влада Републике Српске на челу са Драганом Микеревићем је, под притиском Високог представника УН-а у БиХ Педија Ешдауна (Paddy Ashdown), формирала *Коми-*

16 „Predata studija o događajima u Srebrenici 2002-09-93“, *Voice of Amerika*, 3. 9. 2002. <https://www.glasamerike.net/a/a-34-a-2002-09-03-12-1-86960322/753718.html> Датум приступа: 22. 1. 2023.

17 Осамнаест година касније, један од састављача Извештаја је поновио да је за дефинисање злочина у Сребреници потребно указати на „временску скалу злочина“ и да се, у супротном, ствара једнострана слика рата у БиХ. Anonim, „Pada mit o Srebrenici?“, *BN Televizija*, 8. 2. 2019. <https://www.rtvbn.com/3940055/pada-mit-o-srebrenici>.

18 У тренутку изласка Извештаја Бироа, већ је пала холандска влада због извештај холандског Института за рат, холокауст и студије геноцида (NIOD) у коме је констатовано да је холандски батаљон својим нечињењем „колаборирао у етничком чишћењу“. Видети: ICTY, *Prosecutor v. Miroslav Deronjic, Sentencing Judgement*, 30 March 2004 <https://www.icty.org/x/cases/deronjic/tjug/en/sj-040330e.pdf>.

19 Биљана Митриновић, „Град мртвих душа“, *НИН*, 19. 9. 2002.

20 Видети фн. 14. МКСЈ, Тужилац против Мирослава Дероњића, IT-02-61-S, Претресно веће, Пресуда, 30. 3. 2004, пар. 257.

сију за истраживање догађаја у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године. Исте године, премијер Микеревић је присуствовао и комеморацији у Поточарима. Било је то у време када је у Хагу осмишљавана „Стратегија окончања рада МКСЈ“, према којој би МКСЈ успешно и правовремено пренео одређен број предмета на правосудне органе држава бивше Југославије. У том контексту је формирано Одељење за ратне злочине Вишег суда у Београду, затим Вијећа за ратне злочине четири жупанијска суда у Хрватској (у Загребу, Сплиту, Осијеку и Ријеци) и Посебни одјели за ратне злочине Тужилаштва Босне и Херцеговине, Републике Српске, дистрикта Брчко и кантона.²¹

Комисија Владе Републике Српске за истраживање догађаја у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године (Комисија) је, као привремено радно тело, започела рад у фебруару 2004. године. Двочлани тимови су радили на тематским целинама: Милан Богданић и Гордон Бејкон (Gordon Bacon) били су задужени за тражење локација масовних гробница; Смаил Чекић и Ђорђе Стојаковић имали су задатак да прибаве документацију од министарства унутрашњих послова и полиције, док су Милорад Ивошевић и Гојко Вукотић били задужени да истраже улогу војске. Влада РС је крајем маја именовала седмог члана, Жељка Вујадиновића. После само четири месеца, Комисија је своје резултате саопштила Влади Републике Српске 11. јуна 2004. У „Завршном извјештају о догађајима у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године“ тежиште је стављено на питања откривања до тада непознатих гробница и утврђивање списка несталих лица, за које су чланови породица поднели апликације Дому за људска права БиХ. Како је у извештају истакнуто, рад Комисије је схваћен као историјски чин који подлеже суду историје и као „доказ (...) зрелости српског народа и Републике Српске, суочавања са собом, историјом и Другим“. Констатовано је и да су чланови Комисије у току рада наилазили на опструкције од стране званичних органа Републике Српске, обавезних да пруже потребне информације, као и на мук јавности која је у почетној фази истраживања одбијала да достави информације о егзекуцијама и масовним гробницама. Тек након интервенција председника и премијера Републике Српске добијене су нове информације о постојању

21 Пред одељењем за ратне злочине Вишег суда у Београду, до сада је вођено око стотину појединачних предмета везаних за ратне злочине почињене на територији Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова и Метохије. Од тога је за Сребреницу везано шест поступака. Фонд за хуманитарно право, Суђења за ратне злочине у Србији, Појединачни предмети, Списак предмета, <http://www.hlc-rdc.org/?cat=234>.

32 гробнице, од којих су четири биле примарне. Поред јасно утврђених, констатовано је постојање, али не и детаљи о гробницама на подручју општина Братунац, Сребреница, Зворник, Шековићи и Осмаци. Већина гробница се налазила на тешко доступним местима, затрпана смећем и другим отпадом. Како су за ексхумацију већ биле одређене масовне гробнице из 1992. године, предвиђено је да рад на ископавању и идентификацији посмртних остатака жртава Сребренице траје неколико месеци.

Посебну пажњу Комисија је усмерила на утврђивање истине о 1.849 лица за која је тражена информација од стране Дома за људска права БиХ. У закључном извештају је констатовано да су прикупљени подаци о 7.779 људи који су нестали у периоду од 10. до 19. јула 1995. и истакнуто да „(о)вај број, нажалост, није коначан“. Истакнуто је да је у Сребреници убијено више хиљада Бошњака, на начин који је представљао тешку повреду међународног хуманитарног права, те да су починиоци (делови војних и полицијских јединица, укључујући и делове специјалних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Српске и паравојне формације) предузели мере прикривања злочина премештањем тела. На крају је закључено: „Прихватање и суочавање са чињеницом да су неки припадници српског народа починили злочин у Сребреници у јулу 1995. може повољно утицати на креирање услова за истраживање свих других злочина почињених на просторима Босне и Херцеговине и кажњавање починилаца“.

У уводном делу извештаја је констатовано да је Комисија радила у складу са Одлуком Дома људских права БиХ од 3. марта 2003. и, сходно томе, преузела „неке веома важне компоненте (историјски контекст и саме чињенице које се односе на догађаје у и око Сребренице)“ садржане у првостепеној пресуди Радиславу Крстићу. Тиме је имплицитно прихваћена и квалификација злочина у Сребреници као геноцида.²²

Председник Републике Српске Драган Чавић тада је саопштио да је Извештај Комисије из 2004. требало „да грађане РС, прије свега Србе, упозна са дијелом истине коју смо сами установили и која још увијек није

22 „Kompletan tekst Izvještaja o Srebrenici, 19. jun 2004.“ *Radio Slobodna Evropa*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/823047.html> Датум приступа: 22. 1. 2023. Pdf верзија документа доступна на <http://www.nspm.rs/images/stories/dokumenti/Izvestaj%20komisije%20o%20Srebrenici%20juni%202004.pdf>.

О пресуди Радиславу Крстићу видети: United Nations, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, United Nations, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Krstić (IT-98-33), 2023. <https://www.icty.org/case/krstic> Датум приступа: 22. 1. 2023.

потпуна, али је и непотпуна, ипак, застрашујућа²³. Закључио је да је направљен први корак у осуди злочина који ће водити издвајању починилаца злочина у Сребреници и тако омогућити да се и остали злочини расветле, а њихови учиниоци изведу пред надлежне судске институције. Иако је представљао значајну промену у односу на Извештај Бироа из времена владе Младена Иванића, који је скандалозно умањио размере злочина и штитио наредбодавце и починиоце, ни Извештај Комисије из 2004. није навео имена одговорних, нити је завршио рад на утврђивању броја и идентификовању убијених. Радећи под притиском Високог представника за БиХ, чланови Комисије су били принуђени да предају Извештај у временском периоду који није био довољан да се до краја расветле бројне контроверзе и утврде тачни подаци.²⁴ Како је тек средином јула Комисија добила велику количину материјала од Министарства унутрашњих послова Републике Српске, одлучено је да се њен рад продужи до 15. октобра.

Влада Републике Српске је овај извештај усвојила 28. октобра 2004, уз следеће закључке: на подручју Сребренице почињен је злочин великог обима, грубим кршењем међународног хуманитарног права; Република Српска је показала одлучност да се суочи са истином о догађајима из протеклог трагичног сукоба; Извештај ће помоћи расветљавању судбине великог броја несталих лица; Влада саосећа са болом сродника пострадалих Сребреничана, уз искрено жаљење и извињење због трагедије која им се догодила; Влада је опредељена да предузима одлучне кораке да се пред лице правде изведу сви који су починили ратне злочине; надлежни органи Републике Српске наставиће са даљим прикупљањем доказа који ће помоћи потпуном откривању судбине несталих лица. Извештај је остао без реакције у доминантном делу јавности Републике Српске.²⁵ Наредне, 2005. године, председник Републике Српске Драган Чавић је, присуствујући на комеморацији и сахрани у Поточарима 11. јула, истакао да

23 Tanja Topić, „Извештај Комисије Владе РС о злочину у Сребреници 1995, Отварање најмрачније стране“, *Vreme*, 1. 7. 2004, <https://www.vreme.com/vreme/otvaranje-najmracnije-stranice/>; Датум приступа: 22. 1. 2023.

24 Политичари Републике Српске се нису јавно дистанцирали од ратног руководства Републике Српске, нити су злочин у Сребреници дефинисали као геноцид, осим председника СНСД Милорада Додика, који је у својим интервјуима то јасно истицао. https://www.youtube.com/watch?v=ScCDIv_auag&t=92s https://www.youtube.com/watch?v=t5kd18ASd_Y Датум приступа: 22. 1. 2023.

25 Поводом десетогодишњице злочина у Србији је објављена важна књига која је објединила текстове изашле у време одигравања самог злочина. *Srebrenica, od poricanja do priznanja*, (Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2005).

дефинисање злочина појмом *геноцид* може имати „јако лоше последице по будућност помирења и по стварање заједничке будућности БиХ”.²⁶

Национализација јавног простора

У таквој атмосфери су на локалном нивоу настављене меморијалне праксе националног обједињавања започете у рату, најпре кроз стихијски, а затим и систематски процес преозначавања урбаног и географског крајолика на територијама које су заузеле јединице Војске Републике Српске (ВРС). Топономастичке промене су, бришући доказе о заједничкој антифашистичкој борби (1941–1945) и сећање на мултиетничке и мултинационалне напоре изградње југословенског друштва, јачале дистанцу и неповерење према идеји јединствене босанскохерцеговачке државе и онемогућавале постизање консензуса по питању заједничке интерпретације прошлости.

У току рата, Фоча је преименована у Србиње, Доњи Вакуф у Србобран, Босанска Дубица у Козарску Дубицу, а Босански Нови у Нови Град. Истовремено, 12 општина, односно делова општина неколицине места на територији Републике Српске, добило је префикс *српски*.²⁷ Практику неформалних промена имена места доказивали су и случајеви преименовања села, као што је то било са селом Козарац које је крајем маја 1992. преименовано у Радмилово, по команданту ВРС Радмилу Зељаји. Након Дејтонског споразума, великом броју места враћена су првобитна имена, али не и улицама и трговима чији су називи мењани на локалном нивоу без званичних процедура. Парадигматичан пример „неформалне праксе“ из времена рата забележен је на видео–снимку уласка Војске Републике Српске у Сребреницу, на коме се види генерал Ратко Младић како наређује промптно уклањање табле са именом Реуфа Селманагића Црног са једне од централних сребреничких улица.²⁸ Бошњачко име партизанског илегалца је било једини разлог уклањања плоче, баш као што су у наредним данима бошњачка имена заробљених војника и цивила у

26 B92, Srebrenica: 10 godina od zločina, https://www.b92.net/o/info/vesti/index?yyyy=2005&mm=07&dd=11&nav_category=12&nav_id=172392.

27 Српско Сарајево, Српски Дрвар, Српски Сански Мост, Српски Мостар, Српско Горажде, Српски Кључ, Српска Костајница, Српски Брод, Српска Илица, Српско Ново Сарајево, Српски Стари Град и Српско Орашје.

28 The Mladic Files: Mladic Entering Srebrenica – July 11, 1995, <https://www.youtube.com/watch?v=Qfnj1NoT4Q> Датум приступа: 22. 1. 2023.

околини Сребренице била разлог њиховог заточења и касније ликвидације без суђења.²⁹

Етноцентрична селекција сећања је и завршетком рата наставила да усмерава процес конституисања политичких реалности у читавој БиХ. У Републици Српској, њу су карактерисали изградња континуитета са четничким покретом из времена Другог светског рата и потискивање сећања на мултинационални карактер партизанског покрета. Улице, тргови и паркови на централним позицијама у бројним местима Републике Српске су именовани по припадницима четничког покрета – у Источном Сарајеву, Бијељини, Руду, Угљевику, Шамцу. Бањалучке улице назване су по четничким идеолозима Драгиши Васићу и Стевану Мољевићу и командантима Радету Радићу и Урошу Дреновићу.³⁰ Споменици и спомен-плоче Дражи Михаиловићу постављени су у Билећи, Брчком, Бијељини, у Петрову на Озрену и вишеградском селу Ундрљу које је преименовано у Дражевина, док је графит са ликом четничког вође осликан у Фочи и Гацку.³¹ Тако су постављене кулисе за редовна окупљања припадника бројних четничких ветеранских удружења (по писањима медија у БиХ је пријављено 16 четничких удружења), која су изазивала тензије и узнемирење бошњачке јавности.³²

Парадигматичан је и пример градића Рудо, који је био један од важних топоса на симболичној мапи социјалистичке Југославије као ме-

29 Трагични примери издвајања на основу имена, а затим и ликвидирања цивила, догађали су се све време трајања рата на све три стране. Посебно еклатантне примере те праксе представљала су издвајања грађана СРЈ који су имали бошњачка имена у Сјеверину 22. октобра 1992. и у Штрпцима 18. фебруара 1993. Видети: Fond za humanitarno pravo, Predmet: "Štrpci" (opt. Gojko Lukić Gojko i dr.), <https://www.hlc-rdc.org/Transkripti/strpci.html>; UN, MKSJ, Predmet Lukić Milan & Lukić Sredoje, IT-98-32-1 https://www.icty.org/bcs/case/milan_lukic_sredoje_lukic; Dragoljub Todorović, *Otmica u Štrpcima*, (Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2003).

30 Srđan Šušnica, *Pop-mitološko označavanje 'naših' ulic, Pop-mythological urine marking of 'our' streets, Case study of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Študija primera Banja Luke, Bosna in Hercegovina*, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, magistrarsko delo, Ljubljana 2015.

31 Ретки су били примери иницијатива за измену већ преименованих улица, као што је то био случај у Шековићима 2011. године, када је на референдуму измењен назив улице Драже Михаиловића. Видети: Anonim, „Dodikov načelnik Momir Ristić protiv ulice Draže Mihailovića“, *Depo Portal*, 8. 3. 2011, <https://depo.ba/clanak/34879/dodikov-nacelnik-momir-ristic-protiv-ulice-draze-mihailovica> Датум приступа: 22. 1. 2023.

32 Anonim, „Policija zabranila okupljanje Ravnogorskog četničkog pokreta u Višegradu“, *Slobodna Evropa*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/visegrad-ravnogorci-pokret-cetnici/31748059.html>. Датум приступа: 22. 1. 2023.

сто формирања Прве пролетерске бригаде. У Рудом је централна градска улица добила име Ђенерала Драгољуба Драже Михаиловића, а у градском музеју је поставка објединила партизански и четнички наратив, успостављајући тако оквир за остварење „националног помирења“. Превредновањем историјских тумачења брисане су идеолошке разлике унутар заједнице, а њено јединство креирано на платформи националне припадности. Истовремено су, заменом улога историјских актера, постављени дистанца и баријера према припадницима осталих нација.³³ Искривљавањем историјских чињеница везаних за Други светски рат, друштвене елите произашле из рата деведесетих су, индукујући колективну амнезију, покушавале да легитимишу своје ратне активности и оснаже своје послератне позиције.³⁴ Имена улица које су носиле називе по партизанским борцима несрпских нација су брисана, а споменици посвећени Народноослободилачкој борби често запуштени и заборављени. И у случајевима када је након дугог низа година њихова функција ревитализована они су, у потпуно другачијем политичком контексту, коришћени као носиоци нове идеолошке матрице.

Индикативно је да је обнова верских објеката који су представљали топосе идентификације бошњачке заједнице и поред снажних оспоравања и различитих видова провокација локалног становништва, током година ипак успешно реализована, уз значајну финансијску помоћ Републике Турске.³⁵ Са друге стране, реконструкције домова културе, школ-

33 Бојан Билбија, „Из улице Ђенерала Драже до трга Прве пролетерске“, *Политика*, 19. 12. 2016. <https://www.politika.rs/sr/clanak/370416/Iz-Ulice-denerala-Draze-do-trga-Prve-proleterske> Датум приступа: 22. 1. 2023.

34 Једна од централних градских улица у Бијељини, на пример, и данас носи име Српске добровољачке гарде, паравојне јединице коју је предводио Жељко Ражнатовић Аркан, чији су припадници у јавности препознати као починиоци бројних злочина над бошњачким становништвом. О деловању српских паравојних јединица у току ратова деведесетих видети: Iva Vukušić, *Serbian Paramilitaries and the Breakup of Yugoslavia, State Connections and Patterns of Violence*, (Oxford: Routledge, 2022). Деценијама у јавности Србије трају преиспитивање идентитета одговорних за злочине у Бијељини 2. априла 1992. и мук надлежних судских институција. Видети: <https://investigation.rollingstone.com/dj-photo-war-crimes-bosnia/> Датум приступа: 22. 1. 2023.

35 Такав је био случај приликом постављања камена-темељца којим је започео процес изградње Ферхадије – бањалучке џамије из 16. века. Минирана 7. маја 1993, Ферхадија је (као и осталих шеснаест бањалучких џамија које су постојале у граду пре 1992) у ратним данима темељно разграђена, а њени остаци пребачени на градску депонију. Након нереда до којих је дошло приликом почетка радова на обнови Ферхадије 2001. године, процес реконструкције свих 16 џамија је успешно завршен после три деценије. Приликом отварања реконструисане џамије, Ахмет Давутоглу, председник владе

ских свечаних сала и фискултурних дворана, пољопривредних добара и фабричких погона који су претворени у места на којима су се одвијали ратни злочини и где су мучени и убијани људи, или су потпуно изостале, или су извршене без референци на историјат тих простора.³⁶ Места злочина су често запарложена, предата заборавау, или до непрепознатљивости преуређена, док су захтеви родбине убијених да им се дозволи одржавање комеморативних скупова игнорисани, или праћени различитим видовима провокација.³⁷

Праксом чувања сећања искључиво на погинуле и убијене сународнике настављен је процес преозначавања простора, брисања сећања и изобличавања контекста, али и постојећих знања о злочинима над припадницима друге националне заједнице у читавој БиХ.³⁸ Снажне примере апропријације простора представљали су споменици погинулим војни-

---

Турске у оставци (која је помогла обнову џамије), својом изјавом да ће заједнички чувати заједничку историјску и културну баштину, а посебно формулацијом „били смо некада овде, сада смо овде и бићемо овде заувек“, изазвао је оштре реакције у Републици Српској. <https://balkans.aljazeera.net teme/2017/4/22/dize-se-arnaudija-posljednja-neobnovljena-banjalucka-dzamiya> Видети: <https://www.youtube.com/watch?v=RMaxEqFzADc>

О уништавању верских објеката и споменика културе 1990–1999. видети: *Zatiranje istorije i sećanja, MKSJ istraga, rekonstrukcija i procesuiranje zločina protiv kulturnog nasleđa*, (Pula: Centar za tranzicijsku pravdu SENSE, 2017). <http://heritage.sensecentar.org/> Датум приступа: 22. 1. 2023.

- 36 О мучењима цивила у домовима културе у току рата у Босни и Херцеговини видети: Branislav Jakovljević, *Zvornik 1992*, „Diletantske inscenacije i teatar zločina“, *Radnička komuna Links*, 5. 9. 2016, <http://komunalinks.com/home/2016/9/5/zvornik-1992-diletantske-inscenacije-i-teatar-zloina> Датум приступа: 22. 1. 2023; Branislav Jakovljević, *Smrznuti magarac i drugi eseji*, (Beograd: RK Links; Zemun: Most Art, 2016); Viktor Ivančić, Hrvoje Polan, Nemanja Stjepanović, *Iza sedam logora, Od zločina do kulture zločina. Kulturologorski vodič*, (Beograd: ZFD, 2018).
- 37 Ger Duijzings, „Commemorating Srebrenica“, Tamara Kaliterna, „Srbija u suprotnom smeru“, *Peščanik*, 12. 7. 2009. [https://pescanik.net/srbija-u-suprotnom-smeru/ Jelena Diković, „Četničke pesme na Badnji danu Srebrenici i svinjski ostaci u Potočarima“, *Danas*, 9. 1. 2019. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/cetničke-pesme-na-badnji-danu-srebrenici-i-svinjski-ostaci-u-potocarima/>.](https://pescanik.net/srbija-u-suprotnom-smeru/JelenaDiković, „Četničke pesme na Badnji danu Srebrenici i svinjski ostaci u Potočarima“, Danas, 9. 1. 2019. https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/cetničke-pesme-na-badnji-danu-srebrenici-i-svinjski-ostaci-u-potocarima/)
- 38 Према истраживањима Центра за ненасилну акцију, само 8% споменика (подигнутих у срединама са бошњачком већином) посвећено је жртвама свих етничких група и онима који нису имали осећај националне припадности. Најређи су примери споменика на којима су исписана имена убијених цивила, припадника мањинске националне заједнице на подручју одређеног места или кантона, као што је случај са спомен-плочама на Казанима на обронцима Требевића које су постављене 2022, а које садрже имена убијених Срба из Сарајева. *War of Memories, Places of suffering and remembrance of war in Bosnia-Herzegovina*, eds. Ivana Franović, Nenad Vukosavljević, (Sarajevo – Belgrade: Centre for Nonviolent Action, 2016). <https://nenasilje.org/publikacije/>

цима Војске Републике Српске који су подигнути у непосредној близини некадашњег логора Трнопоље код Приједора, као и у близини места масовног погубљења Бошњака у Петковцу код Зворника у јулу 1995. године.³⁹ Оружани сукоби су настављени „ратовима сећања“ који су и после формалног потписивања мировног споразума наставили да продубљују међунационалну дистанцу.⁴⁰

Оспоравања пресуда

Европски парламент је 15. јануара 2009. усвојио резолуцију којом је 11. јул проглашен за Дан сећања на жртве геноцида у Сребреници. Три месеца касније, у Москви је (22. и 23. априла) на Институту за славистику Руске академије наука одржана Међународна научна конференција „Делатност Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију (МКТБЈ): Садржај, резултати, ефикасност,“ на којој су артикулисане оштре критике и доказивано наводно незаконито формирање МКСЈ, одбачене као неодрживе до тада донете пресуде и негирана основаност квалификовања злочина у Сребреници као геноцида. На конференцији су истакнути захтеви за испитивање одговорности судија који су доносили одлуке, чиме је започело успостављање паралелизама потпуно различитих, односно, међусобно искључујућих тумачења истог злочина.⁴¹

Кључни догађај којим је започео заокрет званичне политике Републике Српске представљала је прослава двадесетогодишњице њеног оснивања 2012. године. Самом организацијом државне свечаности поводом обележавања 9. јануара, дана када је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини на заседању у Сарајеву 1992. донела Декларацију о проглашењу Републике српског народа у Босни и Херцеговини, први пут је у јавном простору отворено исказана званична подршка политици коју

pdf/War_of_Memories.pdf Видети такође: Uroš Čvoro, *Post-Conflict Monuments in Bosnia and Herzegovina, Unfinished Histories*, (New York, London: Routledge, 2020).

39 <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2017/6/9/zvornik-spomenik-s-tri-prsta-kod-mjesta-masovnih-egzekucija>; <https://kulturasjecanja.org/prijedor-logor-u-trnopolju/>; *War of Memories, Places of suffering and remembrance of war in Bosnia-Herzegovina*.

40 Amra Čusto, „Spomenici i prakse sjećanja u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova НМВН* 12/2017, 60–70. Доступно на: <https://inappropriatemonuments.org/wp-content/uploads/2018/04/Zbornik-radova-НМВН.pdf>.

41 *Делатност Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију (МКТБЈ): Садржај, резултати, ефикасност, Материјали Међународног научног скупа одржаног у Руској академији наука у Москви, 22–23. априла 2009. г. у сарадњи са Центром за изучавање савремене балканске кризе Института за Славистику Руске Академије Наука, (Београд; Москва: Фонд ”Историјски пројекат Сребреница”, Холандија, 2010).*

је водило ратно руководство Републике Српске. У Бања Луци је те, 2012. године, организован низ манифестација чији је врхунац представљала додела Ордена Републике Српске на огрлици председнику Србије Борису Тадићу.⁴² Исти орден је први пут додељен ратне 1994. године Слободану Милошевићу, Момиру Булатовићу и патријарху Павлу, док су Орденом Републике Српске са лентом одликовани Радован Караџић, Ратко Младић, Биљана Плавшић, Момчило Крајишник, Никола Кољевић, Војислав Шешељ и Војислав Максимовић.⁴³ У контексту претходних носилаца, који су готово сви оптужени за ратне злочине пред МКСЈ, одлука председника Србије Бориса Тадића да прихвати орден је доживљена као негација његових претходних изјава и активности које је спроводио на враћању поверења међу народима и државама региона.⁴⁴ Протумачена је као давање кључне подршке реафирмацији политике која је поражена у рату.⁴⁵

Јачање „државотворних традиција“ у Републици Српској представљено је две године касније, у време обележавања стогодишњице избијања Првог светског рата. Одбијањем да се укључи у догађаје који су организовани у Сарајеву, званичници Републике Српске су одредили Вишеград као централно место обележавања сећања на јун 1914. године и започели праксу двојног, паралелног обележавања историјских догађаја у два ентитета. На обалама Дрине код Вишеграда тада је, по замисли редитеља Емира Кустурице, свечано отворен Андрићград као важан

42 Боро Марић, „Република Српска је незаобилазни фактор у одлучивању у БиХ“, *Политика*, 9. 1. 2012, <https://politika.rs/sr/clanak/203985/Republika-Srpska-je-nezaobilazan-faktor-u-odlucivanju-u-BiH>. Датум приступа: 22. 1. 2023.

43 Највиша одликовања РС добили су сви патријарси СПЦ, као и наредни председници Србије, Томислав Николић и Александар Вучић. Међу страним носиоцима, најбројнији су руски политичари и званичници. У јеку рата у Украјини, 2023. године, Орденом РС одликован је и председник Руске Федерације Владимир Путин.

44 Поред осталих активности, Борис Тадић је као председник Републике Србије био присутан на комеморацијама жртава Сребренице 2005. и 2010. године, како би „показао дистанцу између грађана и злочинаца“, изразио жаљење и извињење. Јасно је подржао и усвајање Декларације о Сребреници у Скупштини Србије. Boris Tadić, “An Apology for Srebrenica”, *The Wall Street Journal*. 16. 4. 2010, датум приступа: 22. 6. 2022, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303695604575182284149946008>.

45 Пажња јавности је медијским спином промптно преусмерна са контроверзне доделе ордена на наводни покушај убиства председника Тадића и Додика. Та је вест у потпуности потиснула дебату о обележавању двадесетогодишњице Републике Српске и успостављању континуитета са њеним ратним руководством. Више о томе видеги у: *Sreten Ugričić, pisac, astronom, terorista, Zbornik radova*, ur. Svetlana Gavrilović, Saša Ilić, (Beograd: Radnička komuna Links, 2021).

репер конституисања нове политике историје.⁴⁶ Као и Дрвенград који је подигао на Тари, Кустурица је Каменград представио као простор реafirмације уметности у времену неолиберализма. Садржаји које је понудио – од академских до конзумеристичких – представљали су, међутим, *par excellence* бодријаровски симулакрум. Као копија без оригинала, Андрићград је објединио грађевине инвентованих стилских карактеристика, реплике споменика, имитације совјетских мозаика и копије српских средњовековних цркава. У тако интонираној интерпретацији прошлости, поред осталих активности, за посетиоце су организована и панорамска путовања по Дрини до Старог Брода – места страдања српског становништва у Другом светском рату. Излетницима су на броду „Логика“ представљане и информације о страдању српских села од стране јединица Насера Орића током рата деведесетих, али не и оне о страдању муслиманског становништва дуж Дрине у Другом светском рату, нити о невинно страдалим Бошњацима и Бошњакињама Вишеграда које су јединице осуђених ратних злочинаца Милана и Средоја Лукића и паравојних јединица „Осветници“ и „Бели орлови“ живе спалили у центру града и систематски силовали у хотелу „Вилина Влас“.⁴⁷

Андрићград је свечано отворен 2014. године, великим перформансом који је на нивоу симбола наставио процес својеврсне дивинизације Гаврила Принципа као националног хероја и мартира, осуђеника пред страним судом и заточеника у казаматима Аустроугарске. На посредан начин, тиме је наговештен процес хероизације хашких осуђеника, међу којима је посебно важно место добио генерал Ратко Младић.⁴⁸

Током шеснаест година скривања и десет година проведених у притворској јединици, Младић је у делу српске јавности трансформисан

46 Olga Manojlović Pintar, “On Memory and Impunity: The Sreten Ugrčić Case and its Consequences”, *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies* 33/2022, 39–55. <https://www.serbianstudies.org/current-issue>. Датум приступа: 22. 1. 2023.

47 United Nations International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, United Nations, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Lukić Milan & Lukić Sredoje (IT-98-32/1), https://www.icty.org/case/milan_lukic_sredoje_lukic Датум приступа: 22. 1. 2023.

48 О отварању Андрићграда видети: Aleksandar R. Miletić, “1914 Revisited. Commemoration of the WWI centenary in Serbia”, *Múltunk Journal of Political History (special issue), Memory and Memorialization of WWI in Eastern and Southeastern Europe*, ed. Gábor Egry, (Budapest: Napvilág Kiadó Kft, 2016). https://www.researchgate.net/publication/319159621_1914_Revisited_Commemoration_of_the_WWI_centenary_in_Serbia#fullTextFileContent Датум приступа: 22. 1. 2023.

у „хашког сужања“ и националног мартира. Командант Војске Републике Српске, који је најавио систематске егзекуције заробљеника као „освету Турцима“, уз симболику ратног хероја, добио је и атрибуте мученика. Јавност је готово без гласова критике прихватила његову изјаву коју је пред телевизијским камерама дао приликом уласка у Сребреницу 11. јула 1995. године. Генерал Младић је тада изјавио да српском народу поклања Сребреницу и истакао: „напокон дошао је тренутак да се, после Буне против дахија, Турцима осветимо на овом простору“.⁴⁹ Тиме је додатно утврдио став доминантног дела политичког руководства, али и интелектуалних и црквених кругова Републике Српске и Србије, о Дрини као кичми, а не граници српског народа. Након четири године ратовања, некадашњи официр Југословенске народне армије, одрастао на традицијама партизанског покрета и школован у духу југословенског заједништва, у потпуности је преузео аргументацију и вредносне принципе милитантног националистичког дискурса.

Његове иконичне представе постепено су испуниле јавни простор Србије и Републике Српске. Оне су објашњаване као резултат незадовољства дела јавности због изостанка званичних извињења бошњачких и хрватских руководства за српске жртве из ратова деведесетих, након што су српски званичници формално изговарали бројна извињења. Поред извињења која је упутио председник Тадић 2005. и 2010. године и председник Николић је, наиме, 2013. године тражио „помиловање због злочина који је извршен у Сребреници“ и извинио се „за злочине које је у име наше државе и нашег народа починио било који појединац из нашег народа“, избегаваши да злочин у Сребреници дефинише као геноцид.⁵⁰ Две године касније, на комеморацију двадестогодишњице злочина, у Поточаре је дошао и тадашњи премијер Републике Србије Александар Вучић, што је изазвало огромно негодовање присутних и напад на њега, који је српској јавности представљен као покушај убиства.⁵¹ Снажно не-

49 О Ратку Младићу је објављено више десетина монографија и зборника радова, дијаметрално супротних виђења и тумачења његовог деловања током ратова у Хрватској и БиХ, између осталих: Јован Јањић, *Српски генерал Ратко Младић*, (Нови Сад: Матица српска, 1996); Љубодраг Стојадиновић, *Ратко Младић, Између мита и Хага*, (Београд: Народна књига; Алфа, 2006); Бојан Димитријевић, *Командант, Војнички пут генерала Ратка Младића*, (Београд: Вукотић медиа, 2018).

50 „Nikolić se izvinio zbog Srebrenice“, *Радио Телевизија Србије*, 25. 4. 2013. <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/1312406/nikolic-se-izvinio-zbog-srebrenice.html>.

51 Иако је 11. јули од 2015. до 2019. године обележаван као Дан жалости у читавој Босни и Херцеговини, након инцидента из 2015. у Поточаре више нису долазиле највише

задовољство изазвале су и ослобађајуће одлуке МКСЈ у случајевима „Готовина, Маркач“ (2012), које су повезиване са ослобађајућом пресудом Жалбеног већа Хашког трибунала Насеру Орићу из 2008, а затим и ослобађајуће пресуде Апелационог већа Суда БиХ Насеру Орићу и Сабахуди-ну Мухићу 2018. године.

Суђење Ратку Младићу пред МКСЈ и Међународним резидуалним механизмом за кривичне судове (МРМКС) завршено је доношењем првостепене пресуде на доживотну затворску казну 2017. године и коначне пресуде у јуну 2021. године.⁵² Тада испољено незадовољство је у политичком пољу искоришћено за даље хероизовање хашких затвореника и дистанцирање два ентитета.

Приватним средствима, 2016. године, урађено је и прво спомен-обележје у форми графита у Младићевом родном Калиновику. Три године касније, у „Калиновику – граду Хероја“, како је све чешће називан, средствима локалне општине и Владе Републике Српске, подигнут је споменик погинулим борцима који је израђен у облику шапке официра ВРС – препознатљивом симболу Ратка Младића.⁵³ У најширој јавности је и на нивоу симбола исказивано неприхватање пресуде којом је Ратко Младић осуђен на доживотну затворску казну због учешћа у четири злочиначка подухвата: заједничком плану да се босански муслимани (Бошњаци) и босански Хрвати трајно уклоне с подручја БиХ на која су босански Срби полагали право, чињењем злочина за које се теретио у оптужници; ширењем терора међу цивилним становништвом путем кампање снајперског деловања и гранатирања; елиминисањем Бошњака из Сребренице; узимањем припадника УН-а за таоце како би се спречило да НАТО из-

---

делегације Србије. Од 2019. године, тај датум је избрисан из званичног календара сећања Републике Српске.

52 Коначна пресуда Жалбеног већа изречена је 8. јуна 2021, уз супротно мишљење Приске Нијамбе (Prisca Matimba Nyambe), председавајуће Већа. Она је у закључку саопштила: „С обзиром на све горе наведено, узимајући у обзир природу и размере правних грешака идентификованих у овом предмету, на основу правила 144(Ц) Правилника, ја бих наложила да се Младићу поново суди пред другим претресним већем по свим тачкама изузев основе б, која се односи на Удружени злочиначки подухват у вези с узимањем талаца. Као што се наводи горе, с обзиром на сложеност предмета и обим списка предмета и жалбеног поступка и ограничења везана за потребе да се поступа експедитивно и ради на даљину, бавила сам се само оним грешкама Претресног већа које сматрам најфлагрантнијим“.

53 Аноним, „У Калиновику откривен и осветан споменик српским борцима“, Општина Калиновик, Официјелна презентација, 21. 7. 2019, <http://kalinovik.info/2011-12-14-11-52-43/490-2019-07-30-19-11-19> Датум приступа: 22. 1. 2023.

веде ваздушне нападе на војне циљеве босанских Срба. Претресно веће МРМКС већински је перципирано као политичка алатка у служби „међународних моћника“.

У јавности РС и Србије постепено су афирмисани и други правоснажно осуђени за ратне злочине, уз нормализацију њиховог појављивања у јавности. Они су постајали аналитичари политичких прилика, чланови главних одбора политичких странака и писци чији су мемоари представљали потпуну негацију пресуда и оправдање осуђеника.⁵⁴ Процес њихове јавне реафирмације оствариван је постепено, а додатну снагу аргументима које су износили браниоци осуђеника требало је да обезбеди позивање на страдање њихових породица и читавог српског народа у НДХ. Креиран је континуитет палих у Другом светском рату и страдалих у ратовима у којима се Југославија распала деведесетих година 20. века.

Питање страдања српских цивила у НДХ је, репозиционирањем постојећих и подизањем нових меморијалних центара и споменика, центрирано као кључна тачка општеприхваћеног историјског дискурса. Централна институција, односно, „место сећања“ које је требало да артикулише званичну политику историје Републике Српске, постала је Јавна установа „Спомен подручје Доња Градина“ која је установљена посебним законом 1996. године.⁵⁵ Установа је обухватила простор на коме су вршене егзекуције јасеновачких заточеника и формиране масовне гробнице на десној обали Саве. Постављена је као својеврсни контра-музеј Јавној установи Спомен подручје Јасеновац на левој обали реке Саве, у саставу хрватске државе.⁵⁶ „Спомен подручје Доња Градина“ је утемељено на фактографији коју је социјалистичка Југославија произвела за потребе

54 Мемоаре су написали Војислав Шешељ, Биљана Плавшић, Небојша Павковић, Веселин Шљиванчанин, Душан Тадић и Милан Лукић. Видети: Vladimir Petrović, “The ICTY Library: War Criminals as Authors, Their Works as Sources”, *International Criminal Justice Review* 4/2018, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1057567718766221> Датум приступа: 22. 1. 2023.

55 Закон о Спомен-подручју Доња Градина је усвојила Скупштина Републике Српске 9. јула 1996, што је пет дана касније потврђено и указом председника РС Радована Караџића. *Службени гласник Републике Српске*, број 16, понедељак 22. јул 1996, стр. 695. https://nasljedje.org/wp-content/uploads/2018/06/zakon_donja_gradina.pdf Датум приступа 22. 1. 2023.

56 Поред „Доње Градине“, важно место у национализацији РС добио је и Спомен-комплекс у Старом Броду. Свечано отворен 2019. године, меморијал је обележио место страдања српског становништва у масакрима које је извршила Францетићева Црна легија у зиму и пролеће 1942. године. Новоподигнутом капелом и касније придодатим музејом и фигуралном споменичком композицијом у самој реци Дрини, обележено је место на коме је убијено преко шест хиљада српских мушкараца, жена и деце.

нирнбершког суђења, а која је деценијама била део званичног наратива о 1.700.000 југословенских жртава Другог светског рата и 700.000 убијених у Јасеновцу. Оно што је у новом контексту потенцирано као кључни, у времену Југославије затомљени аргумент, представља идентификовање жртава као 500.000 Срба, 127.000 антифашиста, 40.000 Рома, 33.000 Јевреја и посебно истицање 20.000 страдале српске деце у усташким логорима. Питање бројева један је од централних ревизионистичких тропа и инсистирање на броју од 700.000 жртава Јасеновца је у том контексту аргументовано као брана прекрајању историје, иако је, заправо, представљало основ нове политике историје.

Места сећања на геноцид извршен над српским народом у НДХ су, у деликатној друштвеној стварности, испуњеној радикалним изјавама које су наглашавале нефункционалност босанскохерцеговачке државе, претварана у симболе неповерења и доказе немогућности заједничког превазилажења тешког наслеђа прошлости. Начином на који су сведочила о српским жртвама Другог светског рата она су, заправо, брисала сећања на деценије југословенског заједништва. Редукционистички се постављајући према контексту рата и хуманистичким идеалима антифашистичке борбе, локалне заједнице и ентитетске власти су ономогућавале истовремено комеморисања страдања Муслимана/Бошњака источне Босне током Другог светског рата, које су 1990. године југословенски историчари Владимир Дедијер и Антун Милетић дефинисали као злочин геноцида.⁵⁷

Званично усвајање другачијег тумачења

У тако креираном јавном простору, Скупштина Републике Српске је након четрнаест година једногласно одбацила, а влада ставила ван снаге „Извештај о догађајима у и око Сребренице“, донет 2004. године.⁵⁸ Истовремено је влада РС донела одлуку о формирању два међународна независна тела – Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву од 1991. до 1995. године и Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у

57 Vladimir Dedijer, Antun Miletic, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja*, (Sarajevo: Svetlost, 1990).

58 „Влада Републике Српске формираће независну међународну комисију за Сребреницу“, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-45181622> Датум приступа: 22. 1. 2023. Видети такође: Dejan Anastasijević, „Skupština RS: Traži se novi izveštaj o Srebrenici“, *BBC*, 14. 8. 2018. Датум приступа: 22. 1. 2023.

периоду 1992–1995. Одређено је да Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица пружи административно-техничку и финансијску подршку Комисијама и омогући њихов рад.⁵⁹

Поред председника Комисије за Сребреницу, израелског историчара Гидеона Грајфа (Gideon Greif), за чланове су именовани: Јуки Оса (Yukie Osa) из Јапана, Стивен Мејер (Steven E. Meyer) и Лоренс Арманд Френч (Laurence Armand French), обојица из САД-а, Роџер В. Бајард (Roger W. Byard) из Аустралије, Марија Ђурић из Србије, Аденреле Шинаба (Adenrele Shinaba) из Нигерије, Ђузепе Закарија (Giuseppe Zaccaria) из Италије, Валтер Маношек (Walter Manoschek) из Аустрије и Маркус Голдбах (Markus Goldbach) из Немачке.⁶⁰ Три године касније, 11. јуна 2021, Комисија је представила свој извештај написан на преко хиљаду страна.⁶¹ У покушају да објасни ратна дешавања у Сребреници, Комисија је скицирала историјски оквир који је обухватио временски период од 10. века (од првог помињања Босне код византијског цара и писца Константина Порфирогенита), до јула 1995.⁶²

Превасходна одговорност за избијање рата приписана је хрватским и муслиманским/бошњачким партијама у БиХ које су расписале референдум о независности Социјалистичке Републике БиХ и одбиле Кутиљеров план (Carrington-Cutileiro Plan, или Лисабонски споразум из марта 1992). За злочине извршене над муслиманским становништвом

59 О делатностима Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица Републике Српске видети: <https://www.rcirz.org/djelatnosti/> Датум приступа: 22. 1. 2023.

60 Извештај Комисије за Сарајево, која је формирана 19. марта 2019, потписали су, поред председника Рафаела Израелија (Raphael Israeli) и проф. др Дарко Танасковић, Виктор Безрученко, Патрик Барито (Patrick Barriot) и Лоренс Арманд Френч. Пре потписивања извештаја, преминуо је шести члан Комисије Ђузепе Закарија.

61 Уследило је представљање извештаја у Београду 24. августа у Прес-центру, а затим и у Москви на две конференције: у септембру 2021. у Фонду за јавну дипломатију „Александар Горчаков“ (који је тадашњи председник Дмитриј Медведев основао 2010. године) и 6. октобра у организацији Катедре за упоредну политику Московског државног института за међународне односе (МГИМО) Министарства спољних послова Руске Федерације и Међународног института за развој научне сарадње, уз подршку Балканског клуба МГИМО и српске асоцијације МГИМО, Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица из Бања Луке и Руског дома у Београду. Видети: <https://balkanist.rs/velika-konferencija-o-srpskim-zrtvama-u-bih-moskva-mgimo/>.

62 Генерални закључци доступни на страници: <https://incomfis-srebrenica.org/wp-content/uploads/Generalni-zakljucci-srpski-jezik.pdf> Целокупан извештај доступан на: <https://incomfis-srebrenica.org/wp-content/uploads/2021/07/Izvjestaj%20komisije%20za%20Srebrenicu%20-%20srpski-jezik.pdf> Датум приступа: 22. 1. 2023.

током првих година рата, Комисија је оптужила искључиво припаднике паравојних формација „Жуте осе“ и „Пиварски“, за које је утврдила да су терорисали и локалне Србе који су им се супротстављали. По питању бројева, Комисија је констатовала да је из Сребренице у продор обруча, који је затворила ВРС, кренуло 12.500 војника и резервиста 28. корпуса Армије БиХ и да је у периоду од 11. до 19. јула нестало преко 7.000 мушкараца (прихваћени су подаци из базе Међународног комитета Црвеног крста и укупан број од 7.692 страдалих Сребреничана у јулу 1995, који је користио и МКСЈ). Процена Комисије била је да је током војне акције Криваја-95 страдало „7.692 активна и резервна припадника 28. дивизије Армије БиХ, укључујући и војно способне мушкарце који су се затекли у Поточарима 11. јула 1995, као и оне који су се *ad hoc* придружили овој војној формацији.“⁶³ У извештају је наведено да је у легитимним војним акцијама, односно у борбама и међусобним обрачунима, укључујући самоубиства и страдања у минским пољима и међусобним обрачунима, страдало између 4.000 и 5.000 људи, а да је максималан број оних који су погубљени након заробљавања био између 2.500–3.000 припадника активног и резервног састава 28. дивизије Армије БиХ (из колоне), укључујући и 299 заробљених у бази у Поточарима.⁶⁴

Анализом ДНК материјала је утврђено да је број систематски стрељаних и укопаних у примарне гробнице могао износити највише 3.715 тела, док је „минимални број од 3.218 оних који нису били погубљени“, већ страдали у борбама војних јединица. Како је у секундарним масовним гробницама, према Извештају о подударану ДНК из 2013. године Међународног комитета за нестала лица (МКНЛ), пронађено 4.114 особа, а из примарних у секундарне гробнице, према процени Комисије, пресељено највише 1.943 тела, закључено је да је из „алтернативног контекста“, односно, као последица смрти током борби сахрањено 2.171 тело. Такође

63 *Извештај*, 399.

64 У Извештају Комисије, аустријски историчар Валтер Маношек је навео да је у периоду од априла 1992. до јуна 1995. убијено „од стране 28. дивизије АРБиХ око 2.600 Срба, од којих су половина били ненаоружани цивили, жене, старци и дјеца.“ За те злочине су „пред Судом БиХ и МКСЈ само три лица осуђена на 22 године затвора“. Исто, 30. Маношек је критички писао о раду Трибунала у Хагу након ослобађајуће пресуде Насеру Орићу 2008. Walter Manoschek, „Verbrechen, mit zweierlei Maß gemessen?“, *Kommentar der anderen*, *Der Standard*, 30. 7. 2008.

Због учешћа у раду Комисије која је негирала геноцид у Сребреници, Маношеку, који је један од најугледнијих истраживача Холокауста на Балкану, Универзитет у Бечу је ускратио могућност да даље држи предавања. Видети: Nina Brnada, Srebrenica, *Falter*, 24. 3. 2023. <https://www.falter.at/mail/20230324/der-fall-srebrenica>.

је утврђено да су остаци 1.074 лица пронађени у мањим и појединачним гробницама, укључујући и оне који су остали несахрањени. У својим медијским наступима, Гидеон Грајф је закључио да је Комисија доказала како у Сребреници није извршен геноцид. Притом је истакао да експертизу Комисије легитимном чини и чињеница да је он сâм припадник народа над којим је почињен највећи геноцид у историји човечанства.⁶⁵

Тако су питања секундарних и терцијарних гробница у извештају објашњена као део стандардне процедуре асанације терена након борбених дејстава, али и као начин заташкавања злочина. У извештају је наведено и да је 21. јула 1995. године наредбу за асанацију издао генерал Ратко Младић у својству начелника Главног штаба Војске Републике Српске, као и да је наредбу за асанацију бојишта издао и Дрински корпус Војске Републике Српске.

Извештај је на крају потпуно одбацио рад и закључке МКСЈ: „сазнања овог тијела, иако имају политички легитимитет, не представљају нужно чињеничну историју, нити би иста требало да утичу на садашња и будућа академска истраживања.“ Коначни закључак је сажет у тврдњи да се „у Сребреници није догодио нити појединачни злочин геноцида нити геноцид уопште.“ Такође је истакнуто да је „у циљу превенције будућих геноцида да се појам геноцида као злочина над злочинима не смије разводнити. Ако би се тај термин тако олако користио, као у случају догађаја у Сребреници током јула 1995. године, на крају би постао бесмислен. Ако се такво правно разумијевање оствари у будућности, наводи о геноциду постали би редовни сапутници сваке војске и заједнички за све сукобе и што је најважније носили би са собом мале последице.“

У правној теорији, законодавству, па самим тим ни пред међународним судовима који су судили за злочин у Сребреници, питање геноцида није третирано као питање бројева, већ као питање знања о последицама дела и геноцидне намере. Од када је Генерална скупштина УН-а 9. децембра 1948. усвојила Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, јасно су одређене радње (убиства чланова групе, тешке повреде физичког или менталног интегритета чланова групе, намерно подвргавање чланова групе условима који би довели до њеног потпуног или делимичног уништења) које представљају злочин геноцида, када су „учињене у намери да се потпуно, или делимично уништи као таква нека

65 Гидеон Грајф: „Нико не треба да ми објашњава шта је геноцид, доказали смо да га у Сребреници није било“, *РТС*, 15. 6. 2021. <https://www.rts.rs/vesti/region/4411243/gideon-grajf-srebrenica-izvestaj-zlocin.html>.

национална, етничка, расна, или религиозна група“. У судским процесима пред МКСЈ доказивана је геноцидна намера (*dolus specialis*) да се протеривањем жена, деце и старца и ликвидацијом заробљених мушкараца са простора заштићене зоне Сребреница, делимично или потпуно, уништи бошњачка национална група, а затим одређиван степен индивидуалне одговорности особа које су злочин у Сребреници осмислиле и оних који су га извршили свесни његових последица.⁶⁶ Писци извештаја из 2021. су, међутим, нагласили „да се не може утврдити да су та убиства почињена са било којом другом намјером, осим да се елиминише војна пријетња у периоду након војног напада хрватских и муслиманских снага на српску територију (операција „Олуја“)“.⁶⁷

У делу у коме су разматрали правне оквире, аутори извештаја из 2021. године су нагласили да се, за разлику од МКСЈ, залажу за облик конструктивне ресторативне правде, који је дијаметрално супротан ретрибутивном праву фокусираном на кажњавање и стигматизацију злочина и злочинаца. Пошли су од општеприхваћеног става да једнострано изрицање казне у систему ретрибутивног права има снагу само да (привремено) заустави спиралу сукоба, али не и да суштински помогне жртвама (осим што им омогућава да осете да је преступник добио заслужену казну). Ресторативно право, за које је истакнуто да је утемељено у идеји помирења, промовисано је као једини начин успостављања вредносног консензуса и приближавања у рату сукобљених страна.

Важно је нагласити да је ресторативно право уведено у кривично законодавство многих европских земаља и имплементирано као начин трајног превазилажења последица злочина и за жртву и за учиниоца, а његова најуспешнија примена забележена је у Норвешкој и Белгији. Управо стога, њега је могуће схватити и као алтернативу концепту транзиционог права који је примењиван у бившим социјалистичким земљама, па тако и на постјугословенском простору. Транзиционо право и правда, који су се бавили систематским повредама права ради оснаживања

66 О сложеном питању односа геноцидне намере и претходног знања о учинцима деловања видети: Katherine Goldsmith, “The Issue of Intent in the Genocide Convention and Its Effect on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Toward a Knowledge-Based Approach”, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 3/2010. <https://digitalcommons.usf.edu/gsp/vol5/iss3/3>.

67 Оваква формулација отвара, међутим, потпуно ново питање: чему истицање намере да се елиминише војна претња муслиманских снага након „Олује“, ако се прихвата званично објашњење о тајној припреми и изненадном започињању акције „Олуја“? *Извештај*, 972.

идеологије људских права, у условима друштвено-политичке трансформације су формулисани као начин превазилажења тешког наслеђа прошлости на Балкану кроз: трагање за заједничком историјом, суочавање са злочинима, кажњавање и дистанцирање од оних који су их чинили и давање права жртвама, између осталог, и да на званичним форумима јавно говоре о својим искуствима. Фокусом на жртву и њену афирмацију, суочавање са прошлошћу, као саставни део транзиционе правде, осмишљено је са циљем да отвори простор за помирење у садашњости и спречавање нових повреда правних норми. Због бројних опструкција у начину институционализације, концепт „суочавања са прошлошћу“ је, међутим, у многим аспектима остао неефикасан, па чак и контрапродуктиван.⁶⁸

Ресторативна правда, на коју су се позвали састављачи Извештаја Комисије из 2021. године, подразумевала је да се пресуде ускладе са искуством, а да се њихов успех не мери тежином изречених казни, већ проценом поправљене или спречене штете.⁶⁹ Критичари принципа на којима почива ресторативна правда су, међутим, истицали да њено принципијелно спровођење прети да банализује злочин инсистирањем на дијалогу и помирењу жртава и починилаца. Заговарање ресторативне правде у друштвима оптерећеним искуством геноцида и негирања геноцида отвара бројне контроверзе, а пре свега сумњу да она може бити схваћена и као начин да се избегне јасно именовање и адекватно санкционисање учинилаца кривичних дела. На тој основи успостављено помирење могуће је перципирати као релативизацију принципа кажњивости, односно, као привид који не може да произведе катарзу код свих актера догађаја. У том контексту се закључак, да се пресудама МКСЈ „разводнило“ значење појма геноцид, ишчитава и као својеврсна хијерархизација жртава, односно, увођење жртава у процес компетиције, а идентификовањем одређених нација као недвосмислених „жртава геноцида“ негира могућност да појединци из тих истих заједница могу постати идејни творци и учиниоци геноцида.

Комисија је на самом крају Извештаја из 2021. године препоручила „покретање отвореног дијалога између жртава свих зараћених страна, па чак и починилаца, гдје је то могуће, у сребреничкој регији и цијелој

68 О контроверзама везаним за процес суочавања са прошлошћу видети: Lea David, *Prošlost nas ne može izlēčiti, Propisano sećanje – opasnosti standardizacije ljudskih prava*, s engleskog preveo Stefan Stojanović, (Beograd: REKOM mreža pomirenja, 2021).

69 Пионирски рад који је артикулисао теорију ресторативне правде: Howard Zehr, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, (Scottsdale: Herald Press, 1990).

Босни и Херцеговини. “Изнете закључке су прихватили они политички субјекти који су тежили релативизацији и, у крајњој консеквенци, поништавању судских одлука којима је злочин у Сребреници окарактерисан као геноцид, а оштро одбила супротна страна.

Само недељу дана након објављивања Извештаја, 28. јула 2021, ступиле су на снагу допуне Кривичног закона БиХ о забрани негирања геноцида у Сребреници и величања ратних злочинаца, које је наметнуо одлазећи Високи представник Валентин Инцко (Valentin Inzko), а у складу са Оквирном одлуком о сузбијању одређених облика и начина изражавања расизма и ксенофобије путем кривичног права Већа ЕУ из 2008. године, којом је прописана обавеза хармонизације кривично-правне забране говора мржње, укључујући и негирање геноцида.⁷⁰ „Инцков закон“ је предвидео казну затвора од најмање три године за негирање геноцида. Због компликоване политичке ситуације у БиХ закон није примењен, али је произвео оштре диспуте и неслагања у Републици Српској и пркосне изјаве председника Републике Српске како се у Сребреници није догодио геноцид, као и реакцију Тужилаштва Босне и Херцеговине које је формирало предмет против Милорада Додика због негирања геноцида.⁷¹ Историја је у јавном простору још једном искоришћена за политичко деловање, овога пута за трансформисање ентитетских у државотворне прерогативе Републике Српске и даље раздвајање два ентитета БиХ.⁷²

70 *Službeni glasnik BiH* 46/21. Доступно на: http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/ExXgztz-5k76kjn45hTohz4nh78h77A19nY=?utm_source=Klix.ba&utm_medium=Clanak.

71 „Formiran предмет против Милорада Додика због негирања геноцида“, *Radio Slobodna Evropa*, 6. 3. 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/milorad-dodik-negiranje-genocida-srebrenici/32304331.html>.

72 Истовремено су јачане везе између Републике Српске и Републике Србије. У лето 2020. њихова руководства усагласила су читав низ нових заједничких активности на привредном, образовном и културном плану. Поред одлуке о заједничком финансирању аеродрома у Требињу, договорено је усклађивање школских програма и екскурзија, доношење декларације о очувању српског језика и ћириличног писма, изградња спомен-комплекса Доња Градина – Јасеновац и снимање филма на „тему која је од интереса за целокупан српски народ“. Одлучено је и да се 15. септембар – датум пробоја Солунског фронта – обележава као Дан српског јединства, слободе и националне заставе, односно, као први заједнички празник. Одлука о успостављању новог празника донета је пола године након што је у Сарајеву 1. март, дан када је 1992. одржан референдум којим је БиХ прогласила независност, проглашен за Дан независности БиХ. Видети: <https://www.predsednik.rs/pres-centar/vesti/sastanak-srpskim-clanom-predsednistva-bih-i-predstavnicima-republike-srpske> Датум приступа: 22. 1. 2023.

Закључак

На страницама *Токова историје* током 2020. и 2021. године, вођена је оштра дебата о употреби историје у процесу креирања националних идентитета у Босни и Херцеговини.⁷³ У последњем чланку који је затворио полемику, дат је приказ бањалучких места сећања, који је више прикрио него што је приказао сложеност историјског наслеђа града који је, као и многа друга босанскохерцеговачка места у току и након рата деведесетих, готово потпуно изменио структуру становништва и трансформисао смисао централних симбола у јавном простору града – споменика, топонима и одонима – конституишући на тај начин политички и идеолошки оквир, унутар кога су формиране нове менталне мапе грађана Републике Српске.

Управо је тај диспут био подстицај за анализу представљену у овом раду која се, у трагању за одговорима на питање места историјских наратива у креирању колективних и личних идентитета, усмерила на јавни простор Републике Српске. Пратећи преплитања локалних активности и званичних државних ставова, у раду је сагледан процес уобличавања доминантне културе сећања у Републици Српској током последње три деценије. Наметнуо се закључак да је покушаје критичког сагледавања узрока рата, издавања и процесуирања одговорних кроз индивидуализацију кривице, заменило релативизовање злочина и изречених пресуда. Инсистирањем на неуједначености броја жртава у судским пресудама, оправдавањем и хероизацијом одговорних за злочине и измишљањем непостојећих традиција, реафирмисана је политика из доба рата.

Процес национализације јавног простора, који је карактерисао сва постјугословенска друштва, почивао је на промени слике Другог светског рата и искривљавању сећања на мирнодопско југословенско искуство. У доминантном политичком дискурсу Републике Српске национална посебност је историзована позивањем на четничке традиције и снажена

---

73 Видети: Драгиша Д. Васић, „Историја и национални идентитет у сарајевској магли: примјери политизације и митологизације бошњачког историјског наратива“, *Токови историје* 2/2020, 209–232; Дубравка Стојановић, „Скинути капе и ћутати. Поводом текста „Историја и национални идентитет у сарајевској магли: Примјери политизације и митологизације бошњачког историјског наратива“ Драгише Васића“, *Токови историје* 3/2020, 209–225; Хуснија Камберовић, „Сарајевска магла и теслићко-бањалучка ‚ведрина‘: ненаучни ставови у тексту Драгише Д. Васића о бошњачком историјском наративу“, *Токови историје* 3/2020, 227–243; Драгиша Д. Васић, „Како је и зашто пала ‘декларисана одбрана историје’ Дубравке Стојановић и Хусније Камберовића?“, *Токови историје* 2/2021, 231–255.

национализовањем антифашистичких и комунистичких вредности југословенског партизанског покрета. Упросторавање ексклузивистичке идеје националног јединства почивало је на изградњи снажног мартиролошког наратива који је повезао геноцид над Србима у НДХ са страдањем српског цивилног становништва и војним губицима током рата у БиХ 1992–1995. године. Његовом употребом у националистичком политичком дискурсу контекстуализовани су, а неретко негирани и релативизовани, злочини чињени са српске стране током рата и оправдавани њихови починиоци.

Сложени процес уобличавања јавног мњења у Републици Српској према злочину у Сребреници пролазио је кроз различите фазе. Први званичан Извештај из 2002. године је готово у потпуности негирао размере злочина у покушају да прикрије постојање масовних гробница са телима убијених Бошњака, тврдњом о стотину убијених из личне освете и непознавања међународног права. Други извештај из 2004. године је констатовао да су делови јединица ВРС и Полиције Републике Српске учествовали у убијању више хиљада Бошњака и прихватио формулације коришћене у судским одлукама којима је злочин квалификован као геноцид. Последњи извештај из 2021. године је прихватио да је у јулским данима 1995. страдало 7.692 особа и констатовано да број убијених у масовним егзекуцијама није могао бити већи од 3.715, али не и да они представљају жртве геноцида. Наглашено је да је већина страдала у легитимним борбама две војске.

За разлику од драматичних промена које су испољене у званичним извештајима, на локалном нивоу је континуирано текао процес комеморисања палих у рату. Туговање и чување успомена на најближе чланове породице и локалне заједнице, погинуле у рату, постепено је заменило величање оптужених за злочине.

На самом крају је важно истаћи да је анализа истраживачких питања постављених у уводном делу чланка подразумевала консултовање радова утемељених на потпуно супротстављеним сведочењима и аргументима који су, условљени вредносним тумачењима аутора, консеквентно доносили дијаметрално супротне закључке. При томе је, због политичких ограничења и архивских политика поштовања тридесетогодишње временске дистанце, знатан део анализа написан без коришћења званичних докумената, односно, на основу медијског извештавања, сведочења учесника и посматрача догађаја. Стога евидентирање комеморативних пракси, различитих видова меморијализације рата и политичких говора којима је обликовано јавно мњење, треба да допринесе дубљем сагледа-

вању процеса изградње културе сећања као оквира, унутар кога су успостављани међусобно искључујући политички дискурси.

Усаглашавањем локалних иницијатива за меморијализацију рата са званичним формулацијама највиших тела Републике Српске, институционализована је политика историје која је легитимисала негирање формулације *геноцид* за злочин почињен у Сребреници. Оповргавањем пресуда, непризнавањем међународних резолуција и декларација, као и одбијањем учешћа у комеморацијама, те изостанком осуда у случајевима врећања жртава, креиран је оквир унутар кога су утврђене званичне интерпретације ратних збивања. Питања фактографске реконструкције злочина, форензичких испитивања, анализа међународних и унутрашњих политичких односа, судских поступака и културе сећања на Сребреницу, очекивано разматрана и преиспитивана у академској јавности, у јавном пољу су употребљена за артикулацију политичког говора којим је континуирано деконструисана конфедерална структура Босне и Херцеговине, утврђена Дејтонским мировним споразумом 1995. године.

Резиме

У чланку је анализиран процес меморијализације злочина у Сребреници (из јула 1995) у јавном простору босанскохерцеговачког ентитета Република Српска. Навођењем примера преименовања топонима и одонима и подизања споменика и места сећања, представљен је континуитет самосталних иницијатива и активности локалних заједница на обележавању рата 1992–1995. У раду је истовремено указано на динамику промена званичних тумачења рата, од првобитних покушаја прикривања злочина, преко периода током кога је дошло до промена у процесу усклађивања политике историје са пресудама међународних судова МКСЈ, МСП и одлукама политичких организација УН и ЕУ, до одлучног супротстављања и негирања историјских интерпретација које су утемељене на чињеницама презентованим у судским процесима. У чланку су приказани супротстављени закључци три извештаја о Сребреници: Бироа владе Републике Српске за односе са Хашким трибуналом владе Републике Српске (2002), Комисије за истраживање догађаја у и око Сребренице од 10. до 19. јула 1995. године (2004) и Независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду 1992–1995. године (2021). Закључено је да је одбијање да се злочин у Сребреници назове геноцидом ујединило готово све политичке субјекте и највећи део јавности Републике Српске у уверењу да би признање тер-

мина геноцид за злочин почињен у Сребреници, а не јасна дистинкција у односу на ратно руководство РС, означило увод у губитак суверености тог босанскохерцеговачког ентитета.

Sources and Literature

- Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici: 20/2010–3, Dostupno: Pravno informacioni sistem Republike Srbije, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>
- Kompletan tekst Izvještaja o Srebrenici, 19. jun 2004. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/823047.html>
- United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, United Nations, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
- Bilbija, Bojan. „Iz ulice đenerala Draže do trga Prve proleterske“. *Politika*, 19. 12. 2016. <https://www.politika.rs/sr/clanak/370416/Iz-Ulice-denerala-Draze-do-trga-Prve-proleterske> Datum pristupa 22. 1. 2023. (Cyrillic)
- Bougarel, Xavier. „Od krivičnog zakona do memoranduma, Upotrebe pojma genocid u komunističkoj Jugoslaviji“. *Političke perspektive* 1–2/2011, 7–24.
- Čivikov, Žerminal. *Srebrenica: Krunski svedok*. Beograd: Albatros Plus, 2010.
- Čusto, Amra. „Spomenici i prakse sjećanja u Bosni i Hercegovini“. *Zbornik radova HMBiH* 12/2017, 60–70.
- Čvoro, Uroš. *Post-Conflict Monuments in Bosnia and Herzegovina. Unfinished Histories*. New York; London: Routledge, 2020.
- David, Lea. *Prošlost nas ne može izlečiti, Propisano sećanje – opasnosti standardizacije ljudskih prava*, s engleskog preveo Stefan Stojanović. Beograd: REKOM mreža pomirenja, 2021.
- Dedijer, Vladimir, Antun Miletić. *Genocid nad muslimanima, 1941–1945*, zbornik dokumenata i svjedočenja. Sarajevo: Svjetlost, 1990.
- Dedijer, Vladimir, Antun Miletić. *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941–1944, Sve-dočanstva*. Beograd: Prosveta, 1990.
- *Delatnost Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTBJ): Sadržaj, rezultati, efikasnost, Materijali Međunarodnog naučnog skupa održanog u Ruskoj akademiji nauka u Moskvi*, 22–23. aprila 2009. g. u saradnji sa Centrom za izučavanje savremene balkanske krize Instituta za Slavistiku Ruske Akademije Nauka. Beograd; Moskva: Fond „Istorijski projekat Srebrenica“, Holandija, 2010. Dostupno na: <http://srebrenica-project.org/wp-content/uploads/2018/01/%D0%9C%D0%B5%D1%92%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%98%D1%83%D0%BC-%D0%BE-%D0%A1%D1%80%D0%B5%>

D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B8-%D0%9C%D0%9A%D0%A2%D0%91%D0%88-%D1%83-%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B2%D0%B8-2006.pdf

- Diković, Jelena. „Četničke pesme na Badnji danu Srebrenici i svinjski ostaci u Potočarima“. *Danas*, 9. 1. 2019. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/cetničke-pesme-na-badnji-dan-u-srebrenici-i-svinjski-ostaci-u-potocarima/>
- Dimitrijević, Bojan. *Komandant, Vojnički put generala Ratka Mladića*. Beograd: Vukotić media, 2018. (Cyrillic)
- Duijzings, Ger. “Commemorating Srebrenica: Histories of Violence and the Politics of Memory in Eastern Bosnia“. *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, eds. Xavier Bougarel, Elissa Helms, Ger Duijzings, 141–166. Aldershot: Ashgate, 2007.
- Goldsmith, Katherine. “The Issue of Intent in the Genocide Convention and Its Effect on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Toward a Knowledge-Based Approach“. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 3/2010. <https://digitalcommons.usf.edu/gsp/vol5/iss3/3>
- *Investigating Srebrenica: Institutions, Facts, Responsibilities*, eds. Isabelle Delpla, Xavier Bougarel, Jean-Louis Fournel. New York, Oxford: Berghahn Books, 2012.
- Ivančić, Viktor, Hrvoje Polan, Nemanja Stjepanović. *Iza sedam logora, Od zločina do kulture zločina. Kulturologorski vodič*. Beograd: ZFD, 2018.
- Jakovljević, Branislav. *Smrznuti magarac i drugi eseji*. Beograd; Zemun: RK Links; Most Art, 2016.
- Jakovljević, Branislav. „Zvornik 1992 „Diletantske inscenacije i teatar zločina“. Beograd: RK Links. 5. 9. 2016, <http://komunalinks.com/home/2016/9/5/zvornik-1992-diletantske-inscenacije-i-teatar-zločina> Datum pristupa 22. 1. 2023.
- Janjić, Jovan. *Srpski general Ratko Mladić*. Novi Sad: Matica srpska, 1996. (Cyrillic)
- Kaliterna, Tamara. „Srbija u suprotnom smeru“. *Peščanik*, 12. 7. 2009. <https://pescanik.net/srbija-u-suprotnom-smeru/>
- Kamberović, Husnija. „Sarajevska magla i teslićko-banjalučka ‘vedrina’: nenaučni stavovi u tekstu Dragiše D. Vasića o ‘bošnjačkom istorijskom narativu’“. *Tokovi istorije* 3/2020, 227–243. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2020.3.kam.227–243
- Kolarić, Jovana. „Genocid pod pseudonimom“. *Nomad*, 27. 4. 2023. Dostupno na: <https://nomad.ba/kolaric-genocid-pod-pseudonimom>
- Mandić, Sofija. *U krugu negacije. Godine parlamentarnog (ne)suočavanja s lošom prošlošću – slučaj Srbija*. Beograd: Fabrika knjiga, Forum ZFD, 2023.
- Manojlović Pintar, Olga. “On Memory and Impunity: The Sreten Ugričić Case and its Consequences“. *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies* 33/2022, 39–55. <https://www.serbianstudies.org/current-issue>

- Manoschek, Walter. “Verbrechen, mit zweierlei Maß gemessen?“. *Kommentar der anderen*. *Der Standard*, 30. 7. 2008.
- Marić, Boro. „Republika Srpska je nezaobilazni faktor u odlučivanju u BiH“. *Politika*, 9. 1. 2012. <https://politika.rs/sr/clanak/203985/Republika-Srpska-je-nezaobilazan-faktor-u-odlucivanju-u-BiH> Datum pristupa 22. 1. 2023.
- *Masakr u Srebrenici: dokazi, kontekst, politika*, prir. Edvard S. Herman. Beograd: Istorijski projekat Srebrenica, 2011. (Cyrillic)
- Miletić, R. Aleksandar. “1914 Revisited. Commemoration of the WWI centenary in Serbia”. *Múltunk Journal of Political History* (special issue), “Memory and Memorialization of WWI in Eastern and Southeastern Europe”, ed. Gábor Egry. Budapest: Napvilág Kiadó Kft, 2016.
- Mitrinović, Biljana. „Grad mrtvih duša“. *NIN*, 19. 9. 2002. (Cyrillic)
- Moll, Nicolas. “Fragmented memories in a fragmented country: memory competition and political identity-building in today’s Bosnia and Herzegovina“. *Nationalities Papers* 6/2018.
- Nikolić, Kosta. „Izvori Haškog tribunala o napadu na JNA u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine“. *Tokovi istorije* 1/2022, 261–289. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2022.1.nik.261-290
- Nikolić, Kosta. „Mudžahedini u Armiji Bosne i Hercegovine 1992–1995“. *Istorija 20 veka* 2/2023, 455–482. DOI: 10.29362/ist20veka.2023.2.nik.455–482
- Petrović, Vladimir. “The ICTY Library: War Criminals as Authors, Their Works as Sources“. *International Criminal Justice Review* 4/2018. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1057567718766221>
- Sokol, Anida. “War Monuments: Instruments of Nation-building in Bosnia and Herzegovina“. *Politička misao* 51/2014/2015, 105–126.
- *Srebrenica, od poricanja do priznanja*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2005.
- *Srebrenica: falsifikovanje istorije. Zbornik kritičkih eseja povodom „Masakra u Srebrenici“ profesora Edvarda Hermana*, ur. Stefan Karganović. Beograd: Istorijski projekat Srebrenica, Naš pečat doo, 2012. (Cyrillic)
- Stojadinović, Ljubodrag. *Ratko Mladić, Između mita i Haga*. Beograd: Narodna knjiga; Alfa, 2006. (Cyrillic)
- Stojanović, Dubravka. „Skinuti kape i ćutati. Povodom teksta ‚Istorija i nacionalni identitet u sarajevskoj magli: Primjeri politizacije i mitologizacije bošnjačkog istorijskog narativa‘ Dragiše Vasića“. *Tokovi istorije* 3/2020, 209–225. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2020.3.sto.209–225
- Šušnica, Srđan. *Pop-Mythological Urine Marking of our Streets: Case Study of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, 2015.

- *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, eds. Xavier Bougarel, Elissa Helms, Ger Duijzings. Aldershot: Ashgate, 2007.
- Todorović, Dragoljub. *Otmica u Štrpcima*. Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2003.
- Topić, Tanja. „Izveštaj Komisije Vlade RS o zločinu u Srebrenici 1995, Otvaranje najmračnije stranice“. *Vreme*, 1. 7. 2004, <https://www.vreme.com/vreme/otvaranje-najmracnije-stranice/> Datum pristupa 22. 1. 2023.
- Vasić, Dragiša D. „Istorija i nacionalni identitet u sarajevskoj magli: primjeri politizacije i mitologizacije bošnjačkog istorijskog narativa“. *Tokovi istorije* 2/2020, 209–232. (Cyrillic) DOI: 10.31212/tokovi.2020.2.vas.209–232
- Vasić, Dragiša D. „Kako je i zašto pala „deklarisana odbrana istorije“ Dubravke Stojanović i Husnije Kamberovića?“. *Tokovi istorije* 2/2021, 231–255. (Cyrillic) DOI: 0.31212/tokovi.2021.2.vas.231–255
- Vukušić, Iva. *Serbian Paramilitaries and the Breakup of Yugoslavia, State Connections and Patterns of Violence*. Oxford: Routledge, 2022.
- *War of Memories, Places of suffering and remembrance of war in Bosnia-Herzegovina*, ed. Ivana Franović, Nenad Vukosavljević. Sarajevo; Belgrade: Centre for Nonviolent Action, 2016. https://nenasilje.org/publikacije/pdf/War_of_Memories.pdf
- „Zatiranje istorije i sećanja, MKSJ istraga, rekonstrukcija i procesuiranje zločina protiv kulturnog nasleđa“, Centar za tranzicijsku pravdu SENSE, Pula 2017. <http://heritage.sensecentar.org/>
- Zehr, Howard. *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale: Herald Press, 1990.

SUMMARY

Olga Manojlović Pintar

THE USE OF HISTORY, DENIAL OF CRIMES, AND CONCEPT OF IMPUNITY IN REPUBLIKA SRPSKA, 1992–2022

Abstract: The article analyzes how Republika Srpska publicly articulated its stance regarding the July 1992 massacre in Srebrenica, which the International Court of Justice and the International Tribunal for the former Yugoslavia both classified as genocide. It assesses how this Bosnian entity grapples with and communicates its response to this internationally recognized atrocity within the public domain. The conflicting conclusions of three reports on Srebrenica—issued by the Bureau of the RS Government for Relations with the Hague Tribunal of the Government of Republika Srpska (2002), the Commission for the Investigation of Events in and around Srebrenica from July 10 to 19, 1995 (2004), and the Independent International Commission for Research on the Suffering of All Peoples in the Srebrenica Region in the Period 1992–1995 (2021) — illustrate the ongoing initiatives of local communities to memorialize the 1992–1995 war and reflect shifts in official political discourse.

Keywords: use of history, Republika Srpska, Srebrenica, places of remembrance, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY)

The article analyzes the process of remembering the Srebrenica massacre in July 1995, classified as genocide by the International Court of Justice and the International Tribunal for the former Yugoslavia, within the public domain of Republika Srpska, Bosnia, shedding light on its collective memory dynamics. The enduring commitment of local communities to commemorate the 1992–1995 war is evidenced by individual initiatives, including the renaming of toponyms and odonyms, alongside the establishment of monuments and commemorative sites. At the same time, the paper depicts the dynamic changes in official war interpretations in RS, from the initial attempts to conceal the crime through the period when the politics of history were harmonized with the verdicts of international courts (ICTY, ICJ) and political decisions of the UN and EU, up to the decisive opposition and denial of historical interpretations based on the facts presented in court proceedings. The article

outlines conflicting findings from three reports concerning Srebrenica: The Bureau of the Government of Republika Srpska for Relations with the Hague Tribunal (2002), the Commission for the Investigation of Events in and Around Srebrenica from July 10 to 19, 1995 (2004), and the Independent International Commission for Research on the Suffering of All Peoples in the Srebrenica Region during 1992–1995 (2021). The research indicates widespread consensus among political actors and a majority of the Republika Srpska population against labeling the Srebrenica massacre as “genocide”. This stance is rooted in the fear that such a designation would be construed as a betrayal of RS’s wartime leadership and could initiate the entity’s erosion of sovereignty within Bosnia and Herzegovina.